

איני זוכר כמובן את תקופת הדמוקרטיה הסביבתית. עד כמה שאני מסוגל להיזכר, חשתי את הסביבה מחוץ לדי אמות הבית כזרה ועוינת. יש להניח שלאנטישמיות המצויה, הטבעית כמעט, נוספה מיזה גדושה של קנאה מעמדית. הורי ככל הנראה לא הרגישו בה, או יותר נכון - התעלמו ממנה. אך עם זאת הם הסתייגו באופן מוחלט מסביבתם הגויית, עד כדי התנשאות. עבורם הסביבה הגויית הייתה G.N., ג"נ, ראשי תיבות לביטוי האידי "גויים נאחס", דברים שגורמים נחת לגויים. במילים אחרות: ראו ממה הם נהנים! התנשאות מעמדית תרבותית כתגובה לאנטישמיות חברתית; כמובן לא הייתה כאן הדגשה של פער השכלתי, אחרי ככלות הכל, הגויים לא היו פחות משכילים מהיהודים. הייתה זאת קומפנסציה של רגשי נחיתות: רגשי עליונות.

כמתבגר דברתי פעם עם ההורים על נקודה זו; הם השיבו בערך כך: אתם, הילדים, אינכם יודעים את עובדות החיים. אנחנו, ההורים, גדלנו באותה סביבה של עוינות ושנאה, אבל אנחנו למדנו להסתגל והצמחנו עור של פיל. לחיות עם האנטישמיות החברתית, הוא מחיר קטן שיש לשלם עבור היותנו כאן; איפה הארץ המובטחת, אם לא פה? לאן שלא נלך, מצבנו יהיה גרוע יותר. גאוה, היא מותרות שאינה מכניסה פרוטה... הם הזכירו בני משפחה, שהיגרו בסוף שנות העשרים לארה"ב. שם נאלצו לשנות את שמם ולהסתיר את זהותם היהודית, אחרת לא היו זוכים במקום עבודה ואיש לא היה משכיר להם דירה (מחוץ לניו יורק). אז מה צפוי לנו? כאן עוד לא הגענו לכך! ארץ ישראל היא ארץ זבת חלב ודבש - אבל מחלב ודבש אפשר להתקיים?

הקהילה היהודית בווריצן מנתה 25 משפחות, רובן פחות או יותר מבוססות, בעלי חנויות או סוחרים. דרך מקרה לא היה ביניהם בעל מקצוע חופשי. תחילת הקהילה במאה השמונה עשרה, כשפרידריך II, מלך פרוסיה, הזמין משפחה יהודית ללהתישב בעיר ולהקים במקום תעשיית משי. לשם כך ניטעו ברחוב אחד עצי תות, שעלוותם משמשת מזון לתולעי המשי. כמו בערים אחרות בפרוסיה, כך גם בווריצן נכשל ניסיון זה. המדינה אמנם לא הפסידה - היהודים חויבו בהפסד.

עם הקהילה נמנו בעבר אנשים ידועים בהיסטוריה של יהודי גרמניה, בין היתר משפחת בלייכרוזר, שבניה היו מייסדי הבנק הממלכתי הפרוסי, שמימן לביסמרוק את המלחמה נגד צרפת. עד להיסטוריה של הקהילה הוא בית העלמין היהודי העתיק שמחוץ לעיר, שבמשך 250 שנים שימש כמקום קבורה, עד ליהודי האחרון. בית העלמין היה מוקף חומת אבני שדה גדולות ובכניסה שער רחב מעץ אלון, כבר נטוי בצירים. המצבות לחלקן כבר היו שקועות באדמה, עם כתובות שלא ידעתי אז לפענחן; עצים גבוהים, זקנים כשנות המקום, ושיחים פורחים, הכל משרה שקט ושלווה עמוקים, לא מפחיד אלא מושך, כפי שנמשכים אל ארמון קסום או טירה מימי קדם.

בית הכנסת של הקהילה, כפי שהכרתיו, נבנה בשנות השמונים של המאה הקודמת. לא היה בו שום דבר מיוחד, לא במבנה ולא בעיצוב הפנימי. ספסלי עץ אפורים עם זוכנים צרים ויציע מסביב בקומה השנייה כעזרת נשים. הגוון הדתי של הקהילה היה כשל הקונסרבטיבים האמריקאים של היום, ובשום פנים ואופן לא אורתודוקסי (חרדי) כאגודת ישראל. רב לא היה לקהילה, אך היה חזן במשכורת צנועה למדי. תפילות התקיימו רק בליל ששי ובשבת - בתנאי שהתכנס מנין של משתתפים. צמוד לבית הכנסת עמד בית מגורים בן שתי קומות. הדירה בקומה השנייה הייתה שמורה לחזן ומשפחתו, הדירה הקטנה בקומת הקרקע שימשה מגורים לשמש הלא יהודי, שדאג להחזקה השוטפת של בית הכנסת והשלים את משכורתו הזלה כסנדלר. החזן תפקד גם כשוחט ומורה לעברית.

לא היה קצב יהודי בעיר, ששמר על כשרות, אך היה קיים הסכם עם אטליז גוי, שהעמיד לפי הצורך לרשות היהודים ראש בקר לשחיטה כשרה; הוצאות מיוחדות לא צמחו לו מזה - מה שהיהודים לא קנו נמכר לאחרים. הבשר הכשר לא נשמר בנפרד ונמכר מעל הדלפק ככל בשר אחר, העיקר שהשחיטה הייתה כשרה. רק חלק מבני הקהילה שמרו על כשרות, ואלה שמרו השלימו עם צורת החזקת הבשר באטליז.

החזן היה גם מורה לעברית, ליתר דיוק, לדת. בבתי הספר הגרמנים שיעורי הדת היו נכס צאן ברזל של תוכנית הלמודים והתקיימו לפחות פעמיים בשבוע. הילדים היהודים לא לקחו בהם חלק והקהילות היהודיות דאגו מצדן לקיום שיעורי דת. הלימודים התקיימו בדרך כלל בשעות אחרי הצהריים, עבור כל הגילים, וגם להכנת הבנים